

توصیف و واکاوی بهره‌گیری از هنرهای تزئینی در ارتباط با سازهای موسیقی ایرانی: مطالعه موردی ساز نی

صبا معصومیان^۱، سجاد یورقناد^۲، سید پوریا نصیری^۳

کارشناسی ارشد نقاشی، تهران.

کارشناسی ارشد اتنوموزیکولوژی، تهران.

کارشناسی ارشد آهنگسازی، شیراز.

چکیده

بهره‌گیری از هنرهای ایرانی با کارکرد زینت‌بخشی در صنایع گوناگونی چون نساجی، ساخت‌وساز، بلورسازی و غیره همواره مورد توجه بوده‌است تا بدین شکل، مصادیق هنرهای ایرانی واسطه‌ای برای ابراز و نمایش خاستگاه و روح ملی صنعت‌گران و مصرف‌کنندگان باشند. در این راستا، اجرای تزئینات بر روی سازهای موسیقی ایرانی نیز مورد توجه بوده‌است. از آنجاکه فهم چرایی و چگونگی گرایش مصرف‌کنندگان و مخاطبان نی‌های طرح‌دار به این ساز پیش از هر چیز نیاز به شناخت مصادیق و انواع هنرهای مورد استقبال آنان دارد. این پژوهش با روش توصیفی و با بهره‌گیری از منابع اسنادی-کتابخانه‌ای شامل نمونه‌های تصویری، به توصیف و تحلیل هنرهای تزئینی انجام‌شده بر روی ساز نی می‌پردازد. هدف اصلی این پژوهش، دسته‌بندی و تجزیه و تحلیل تزئینات انجام‌شده بر روی این ساز و شیوه پیاده‌سازی آن‌ها است. براساس یافته‌های پژوهش، در مجموع سه گروه اصلی شامل «تزئینات مبتنی بر نقاشی ایرانی»، «تزئینات مبتنی بر طرح‌های نقاشی واقع‌گرا یا رئال»، و «تزئینات مبتنی بر طرح‌های خوش‌نویسی» شناسایی شده که شامل هشت زیرگروه مربوط به انواع تزئینات ذیل هریک از گروه‌های مذکور است. همچنین شیوه «سوخت‌نگاری» برجسته‌ترین روش ثبت تزئینات بر روی ساز نی است؛ از جمله دیگر روش‌های ثبت نیز می‌توان به «حکاکی» اشاره کرد.

کلیدواژه‌ها: بازار موسیقی، مصرف فرهنگی، هنرهای تزئینی، نقش‌نگاری روی سازها، نی‌های طرح‌دار، سوخته‌نگاری.

1. saba.masumian@yahoo.com

2. sadjad.p@gmail.com

3. pouria_nasiri76@yahoo.com

شامل نمونه‌های تصویری، منابع مکتوب، مجازی و غیره صورت گرفته است.

پیشینه پژوهش

تاکنون تنها یک پژوهش درباره استفاده از هنرهای تزئینی بر روی سازهای موسیقی ایران اعم از سازهای موسیقی دستگاهی و موسیقی محلی صورت گرفته است که شامل تحقیق روی ساز دف با همین رویکرد توسط نویسندگان این مقاله بوده است (معصومیان، پورقناد و نصیری، ۱۴۰۲)؛ اما از جمله پژوهش‌های انجام شده درباره پیوند موسیقی و «هنرهای تزئینی» می‌توان به مقاله‌ای با عنوان «موسیقی ایران و هنرهای تزئینی» اشاره نمود (اخوت، ۱۳۸۲، ۱۰۱-۱۱۱). پژوهشگر در این مقاله به ارتباط موسیقی ایرانی و هنرهای تزئینی پرداخته و مفاهیمی چون ریتم، نظم، ژرف‌نمایی و سایه‌روشن، استفاده از سمل‌ها و بسط و گسترش اسلیمی‌گونه جملات موسیقی ایرانی را از وجوه مشترک این دو حوزه می‌داند.

یافته‌ها و نتایج

براساس گردآوری اطلاعاتی که در این پژوهش انجام گرفته است، انواع نی‌های طرح‌داری که امروز در فروشگاه‌های ساز ایران وجود دارد، تنها شامل نی‌های ساخته شده از چوب - و نه مواد پتروشیمی - بوده که در سه گروه اصلی و در مجموع هشت گروه فرعی دسته‌بندی می‌شوند. نتایج دسته‌بندی در جدول (۱) شرح داده شده است.

جدول ۱: دسته‌بندی تزئینات انجام شده بر روی ساز نی

ردیف	دسته‌بندی اصلی نوع تزئینات انجام گرفته بر روی نی	گونه‌های تزئینات انجام گرفته بر روی نی
۱	تزئینات مبتنی بر نقاشی ایرانی	نگارگری چهره پیکرنگاری اسلیمی [۲] شمسه گل و مرغ
۲	تزئینات مبتنی بر طرح‌های نقاشی واقع‌گرا یا رئال	تک‌چهره یا پرتره
۳	تزئینات مبتنی بر طرح‌های خوش‌نویسی	نستعلیق شکسته‌نستعلیق

مبانی نظری پژوهش

طرح‌های ثبت شده بر روی بدنه ساز نی، عموماً با دو تکنیک ۱- «حکاکی» [۳] و ۲- «سوخته‌نگاری» یا «سوخت‌نگاری» [۴] اجرا می‌شود. این طرح‌ها شامل تصاویری هستند که به صورت «تک‌کاری» یا «سری‌کاری» تولید شده است.

استفاده از طرح‌های نقاشی روی نی یکی از روش‌های تزئین و زیباسازی این ساز است که می‌تواند جنبه‌های هنری و زیبایی‌شناسی ساز را افزایش دهد و آن را به یک اثر هنری تبدیل کند که نه تنها برای

مقدمه

با بررسی فراگیر فروشگاه‌های موسیقی سطح کشور می‌توان مشاهده کرد که در میان سازهای ملی ایرانی، بیشترین نمود «هنرهای تزئینی» [۱] مربوط به دو ساز کوبه‌ای دف و تمبک بوده و پس از این دو، نی در جایگاه بعد قرار دارد. این پژوهش به بررسی نی‌های «طرح‌دار» از ابعاد گوناگونی چون: طبقه‌بندی انواع تزئینات انجام شده بر روی ساز نی، توصیف و تحلیل ویژگی‌های بصری تزئینات انجام شده روی این ساز پرداخته است. به وسیله این طبقه‌بندی می‌توان نوع نگاه مخاطبان مختلف انواع نی را شناسایی کرد و از این طریق مقدمه‌ای برای پژوهش‌های دیگر را در راستای جامعه‌شناسی نی‌نوازان ایران فراهم کرد که این موضوع می‌تواند از دلایل اهمیت و ضرورت انجام این پژوهش باشد. از محدودیت‌های این پژوهش می‌توان به خلأ آماری در فراوانی نی‌های طرح‌دار در بازار ایران به دلیل عدم امکان ثبت آمار آن‌ها اشاره کرد که به همین علت، اطلاعات موجود براساس جست‌وجوهای پیمایشی و مجازی مستخرج گردیده است.

از جمله اهداف اصلی این پژوهش می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

طبقه‌بندی انواع تزئینات انجام شده بر روی ساز نی.

توصیف و تحلیل ویژگی‌های بصری تزئینات انجام شده روی ساز نی.

و از جمله اهداف فرعی می‌توان مورد زیر را نام برد:

توصیف شیوه ثبت و اجرای تزئینات بر روی نی.

این پژوهش به دنبال پاسخ به پرسش‌هایی است که از جمله پرسش‌های اصلی آن عبارتند از:

انواع تزئین‌های موجود بر روی ساز نی را به چه شکلی می‌توان دسته‌بندی کرد؟

طرح‌های تزئینی روی ساز نی دارای چه ویژگی‌ها و مختصات هستند؟

همچنین از جمله پرسش‌های فرعی نیز می‌توان مورد زیر را برشمرد:

روش پیاده‌سازی و اجرای تزئینات بر روی نی چگونه است؟

روش تحقیق

این بخش به روش تحقیق، نحوه گردآوری اطلاعات (چگونگی سنجش روایی و پایایی پژوهش) و نحوه تجزیه و تحلیل داده‌ها می‌پردازد؛ این پژوهش از منظر هدف، بنیادی است. روش پژوهش در این مطالعه توصیفی بوده و گردآوری اطلاعات از طریق استفاده از منابع کتابخانه‌ای

زیادی طرح‌های تکراری می‌شوند که از نظر ارزش مادی نیز قیمتی پایین‌تر از سوخت‌نگاری دارند. لازم به ذکر است که به‌خاطر ناهمسان بودن بدنه خارجی ساز نی، طرح اجراشده توسط ماشین‌ها عموماً میزان کمتری از دقت را نسبت به سوخت‌نگاری دارند. شکل (۱) نمونه‌ای از حکاکی را به نمایش می‌گذارد.

نمونه حکاکی با دستگاه به‌صورت سری‌کاری

شکل ۱: نمونه حکاکی با دستگاه به‌صورت سری‌کاری

سوخت‌نگاری

سوخت‌نگاری یا سوخته‌نگاری، یکی از پرکاربردترین روش‌هایی است که امروز برای تزیین نی استفاده می‌شود. عموماً در این روش هنرمند سوخت‌نگار از هویه‌های^۱ مختلفی برای طراحی استفاده می‌کند و این هنر یکی از شاخه‌های «صنایع دستی»^۲ در جهان طبقه‌بندی می‌شود. نمونه سوخت‌نگاری با هویه در شکل (۲) قابل مشاهده است.

نمونه سوخت‌نگاری با هویه اجرا شده به‌صورت دستی

شکل ۲: نمونه سوخت‌نگاری با هویه - اجراشده به‌صورت دستی

پایروگرافی [۵] یا همان سوخت‌نگاری، هنری است که در آن با اعمال حرارت بر روی مواد مختلفی نظیر چوب، چرم، پارچه و کاغذ آثاری خلق می‌شود. این هنر که ریشه در تمدن‌های کهنی چون مصر

نوازندگی؛ بلکه به‌عنوان یک شیء دکوراتیو نیز ارزشمند است. در طراحی روی نی با توجه به اینکه نی یک ساز «ایرانی و عرفانی» (ن.ک. ناصح‌پور، ۱۳۸۴؛ عمومی، ۱۳۸۵؛ ملکیان و انصاری، ۱۳۸۶؛ باستانی‌پاریزی، ۱۳۶۳) است، طرح‌های سفارشی عموماً نمادین و تأثیرگرفته از فرهنگ و هنر نگارگری ایرانی و گاه تصاویر چهره اساطیر هنر و فرهنگ ایران هستند.

روبین پاکبار دربارهٔ قدمت هنر تصویری در ایران می‌گوید:

هنر تصویری ایران قدمتی دیرین دارد و از روزگار پیشاتاریخی آغاز شده‌است. تصویرگر پیشاتاریخی طبیعت نگار نبود و اساساً گرایشی به تقلید از ظواهر عینی اشیاء و موجودات نداشت، لذا پدیده‌های واقعی برحسب ذهنیت تصویرگر به نشانه‌های رمزی تبدیل می‌شدند. این روش را چکیده‌نگاری (استیلیزاسیون) می‌نامند که ساده‌سازی شکل‌ها و اغراق و تحریف صوری از ملزومات آن است. در روند کار بست این روش بود که مجموعه‌ای از قراردادهای تصویری برای بیان مضمون‌های معین شکل گرفت و از دوره‌ای به دوره دیگر رسید (پاکباز، ۱۳۸۴، ۱۵ و ۱۷).

به‌عنوان مثال، طرح گل‌های سوخت‌نگاری شده بر روی نی‌ها، عموماً به شکل «چکیده‌نگاری» اجرا شده‌است و ظاهری نمادین دارد.

کارل گوستاو یونگ، نمادهای فرهنگی را این‌گونه توصیف می‌کند:

نمادهای فرهنگی آن‌هایی هستند که برای بیان حقایق ابدی به‌کار می‌روند و همچنان در بسیاری از مذاهب به‌کار گرفته می‌شوند، این نمادها دگرگونی‌های زیادی را پشت سر گذاشته‌اند، حتی در روندی طولانی تحولاتی کم‌وبیش آگاهانه در آن‌ها صورت گرفته و سرانجام به تصویرهای جمعی تبدیل شده‌اند و مورد قبول جوامع متمدن قرار گرفته‌اند. با این همه، این نمادهای فرهنگی بخش عمده‌ای از نیروهای ماوراء طبیعی یا «جادویی» را همچنان در خود حفظ کرده‌اند (یونگ، ۱۳۹۰، ۱۴۳).

یونگ دربارهٔ لزوم بهره‌گیری از نمادهای فرهنگی می‌گوید: «نمادهای فرهنگی اجزاء مهمی از ساختار روحی ما و همین‌طور نیروهای حیاتی سازندهٔ جامعهٔ انسانی را تشکیل می‌دهند. اگر آن‌ها را نادیده بگیریم، دچار زیان می‌شویم» (همان، ۱۴۴). در ادامه به دو تکنیک اجرای تزیینات روی نی؛ یعنی «حکاکی» و «سوخت‌نگاری» پرداخته شده‌است.

حکاکی

حکاکی بر روی ساز نی به دو صورت «دستی» (با استفاده از ابزار غیرخودکار) و «ماشینی» انجام می‌گیرد. امروزه حکاکی دستی بر روی نی تقریباً کنار گذاشته‌شده و حکاکی ماشینی جای آن را گرفته‌است. طراحی‌های ماشینی تقریباً همیشه «سری‌کاری» هستند و شامل تعداد

² Handicrafts.

¹ . Soldering System

باستان دارد و در فرهنگ‌های متنوعی مانند برخی قبایل آفریقایی دیده می‌شود، دارای سابقه‌ای چند هزار ساله است (craft-art، ۲۰۰۹).

سوخت‌نگاری روی چوب، فرایندی است که در آن هنرمندان با استفاده از ابزارهای فلزی داغ، نقوشی را بر روی چوب می‌آفرینند؛ این نقوش که می‌توانند در طیف وسیعی از رنگ‌های قهوه‌ای تا تیره ایجاد شوند، نمایانگر مهارت، صبر و تمرکز هنرمند هستند. هرچند که سوخته‌نگاری به شکل امروزی که بر پایه استفاده از هویه‌های برقی است، تاریخچه‌ای کوتاه‌تر دارد. سوخته‌نگار چوب و نی، هنرمندی است که در طراحی اشکال هندسی و غیرهندسی، طرح‌های سنتی و مدرن مهارت دارد و با شناخت عمیق از خصوصیات مواد چوبی، به آماده‌سازی، برش و در نهایت ثبت طرح‌های متنوع بر روی این مواد می‌پردازد.

بر اساس مشاهدۀ میدانی از مراکز فروش نی، به نظر می‌رسد، افرادی که به‌صورت سوخته‌نگاری روی نی از طرح‌های نقاشی استفاده می‌کنند، ترجیح می‌دهند برای هماهنگی بیشتر ساز و نقش‌های روی آن، از طرح‌های نقاشی ایرانی و واقع‌گرا استفاده کنند.

سوخته‌نگاری با اینکه فرایندی بسیار وقت‌گیر، حساس و نیازمند تمرکز بالاست، همچنان با وجود پیشرفت تکنولوژی و ابزارهای مدرن، طرفداران خود را دارد؛ با این حال، با پیشرفت تکنولوژی، امکان تولید انبوه و کارخانه‌ای نیز وجود دارد که می‌تواند شامل استفاده از دستگاه‌های حکاکی برای ایجاد طرح‌های تکراری باشد؛ اما باید توجه داشت که آثار دستی به دلیل ویژگی‌های منحصر به فردی که دارند، همواره ارزش مادی و معنوی بیشتری نسبت به تولیدات کارخانه‌ای خواهند داشت. در ادامه به سه دسته از تزییناتی که روی ساز نی انجام می‌شود؛ یعنی «نقاشی ایرانی»، «نقاشی واقع‌گرا» و «خوش‌نویسی» اشاره شده‌است.

نقاشی ایرانی

در اینجا منظور از «نقاشی ایرانی» طرح‌های نگارگری، پیکرنگاری، «اسلیمی»، شمشه، گل و مرغ است که بیشترین استفاده را در طرح‌های روی نی داشته و از نظر مضمونی و براساس اطلاعات موجود، طرح‌های روی نی معمولاً شامل نمادهای فرهنگی مانند: طرح‌های سنتی، نقوش «اسلیمی» و المان‌هایی که ریشه در فرهنگ و هنر ایرانی دارند.

روبین پاکباز درباره «نقاشی ایرانی» می‌گوید:

هرچند بحث درباره نقاشی ایرانی غالباً هنر «میناتور» را به ذهن‌ها می‌آورد؛ {اما} چکیده‌نگاری [استیلیزاسیون]، نمادپردازی و آذین‌گری از کهن‌ترین روزگار در هنر تصویری این سرزمین معمول بود. معمولاً برای تعریف این‌گونه نقاشی اصطلاحات تزیین (decoration) و آرایش (ornament) را به‌کار می‌برند. این واژه‌ها بر زیبایی حاصل از کیفیت دو بعدی عناصر بصری - که از ویژگی‌های بنیادی نقاشی ایرانی است - دلالت می‌کنند؛ ولی جنبه‌های معنوی چنین هنری را به‌درستی نمی‌رسانند. آرثر پوپ می‌نویسد: «شاید بسیار اشتباه نکرده باشیم اگر

هنر ایران را هنر "نقش مطلق" بخوانیم؛ یعنی هنری که باید مانند موسیقی و معماری تلقی شود. راستی هم غالباً مهم‌ترین نمونه‌های هنر تزیینی به موسیقی مرئی تعبیر شده‌است؛ زیرا که این هنر از زیبایی و کمال اجزاء و حسن ترکیب آن‌ها به‌صورتی با معنا و مؤثر، و در هیئتی که دارای قدرت تأثیر باشد، حاصل می‌شود و هرگز اشیاء را با صفات اصلی که معرف جنبه خارجی یا جاندار آن‌هاست، نمایش نمی‌دهد (پاکباز، ۱۳۸۴، ۹).

در اینجا انواعی از طرح‌های پرتکرار در شاخه نقاشی ایرانی را بررسی می‌کنیم که شامل پنج دسته: نگارگری چهره، پیکرنگاری، اسلیمی، شمشه و گل و مرغ است.

نگارگری چهره

به دلیل نبود تصویر دقیقی از چهره گروهی از هنرمندان اسطوره‌ای ایران، تصویرگران براساس تصور ذهنی خود، ترسیمی با سبک نگارگری از چهره این هنرمندان به جای گذاشته‌اند. این تصاویر تا به امروز در آثار مختلف تقلید و گاه تکرار شده‌است؛ برای مثال، تصویر شاعرانی چون مولوی، خیام، حافظ، سعدی، فردوسی و... امروز بر روی بسیاری از نی‌ها اجرا شده‌است. ارج نهادن به جایگاه فرهنگی شاعران بزرگ ایران، بخش مهمی از میراث فرهنگی و ادبی این کشور است و اجرای پرتره‌های آن‌ها بر روی نی، راهی برای ادای احترام و یادآوری این میراث است. نمونه‌هایی از موارد ذکر شده در شکل (۳) ارائه شده است.

شکل ۳: نمونه سوخت‌نگاری طرح نگارگری چهره روی نی

«ویژگی مضمونی مضامین اکثر نگارگران ایرانی پیوستگی تنگاتنگ با ادبیات ایرانی دارد؛ گویی ذهن نقاش و ذهن شاعر از یک چشمه سیراب می‌شوند. به دیگر سخن، آن خاطرۀ قومی آرمان معنوی و روح فرهنگی زنده‌ای که اساس شعر فردوسی، نظامی، حافظ و جامی را می‌ساخت، در تصویر نگارگر ایرانی به زبان خط و رنگ بیان می‌شد» (حسینی، ۱۳۸۶، ۸۳).

پیکرنگاری (فیگور)^۳

نمونه‌ای از پیکرنگاری بر روی نی در شکل (۴) ارائه شده است.

اسلیمی

گامبریج درباره گسترش نقش و نگارهای ایرانی در دوره اسلامی می‌نویسد:

اسلام دین جهان گستر قرن‌های هفتم و هشتم میلادی که ایران بین‌النهرین، مصر، شمال آفریقا و اسپانیا را تسخیر کرد. درباره این مسئله که در برابر تصویرها و تندیس‌ها که آنچنان ذهن جهان غرب را مشغول داشته بود حتی از مسیحیت سخت‌گیری بیشتری داشت و به‌طور کلی هرگونه تصویرپردازی را ممنوع می‌دانست؛ ولی شاید به این سادگی توقف هر نوع فعالیت هنری امکان‌پذیر نبود. آن هنرمندان شرقی که اجازه بازنمایی و تصویرپردازی انسان را نداشتند، قوه تخیل خود را به نقوش و نگاره‌ها معطوف کردند... و لذت بردن از تنوع بی انتهای نقش‌ونگارهای تزئینی به‌راستی تجربه‌ای فراموش‌نشده است (گامبریج، ۱۳۷۹، ۱۳۱).

نمونه سوخت‌نگاری طرح پیکرنگاری (فیگور) روی نی

شکل ۴: نمونه سوخت‌نگاری طرح پیکرنگاری (فیگور) روی نی

بیشتر پیکرنگاری‌های ثبت‌شده بر روی نی‌ها، طرح‌های رونوشت^۴ از روی نگارگری‌های مکاتب مختلف است که موضوع آن‌ها مرتبط با ادبیات کهن ایران است. «در» نقاشی ایرانی "پیکر انسانی دارای جایگاه ویژه‌ای است و نوع بازنمایی آن متأثر از نگرش خیال‌محور در سنت ادب فارسی است، پیکر انسانی یکی از ارکان اصلی و عناصر برجسته نقاشی ایرانی است و طرز نمایش آن به لحاظ تجسمی و محتوایی همسو با وصف انسان در ادبیات فارسی است. ... این فرهنگ تصویری که بیشتر براساس مضامین غنایی ادب فارسی است، تقریباً تا قبل از دوران قاجار، در اکثر پیکرنگاری‌های ایرانی لحاظ گردیده است و هدف نقاشان نمایش حقیقت نوعی و نمونه آرمانی اندام‌های انسانی است» (شه‌کلاهی، ۱۳۹۷).

سوخت‌نگاری طرح اسلیمی روی نی

شکل ۵: نمونه سوخت‌نگاری طرح اسلیمی روی نی

هنر پیکرنگاری ایرانی، تحت تأثیر تصاویری است که بعد از حمله مغول به ایران وارد شد و سال‌هاست به پویایی خود ادامه می‌دهد؛ چنانکه گامبریج می‌گوید:

مینیا توره‌های داستان‌های عاشقانه و تاریخی و قصصی که در ایران از قرن چهاردهم میلادی به این سو و بعد از آن در هند در دوره حکومت مسلمانان زمان حاکمیت مغول‌ها ترسیم شده است، بیانگر آن است که هنرمندان این سرزمین‌ها در چه شیوه‌های ناب و منحصر به فردی در طراحی الگوهای زینتی و کارهای تزئینی به مهارت رسیده‌اند (گامبریج، ۱۳۷۹، ۱۳۱).

پیکرنگاری‌های ثبت‌شده بر روی نی‌ها شباهت زیادی به پیکرنگاری‌هایی که در دیوان شعرای پارسی از روزگاران کهن تا امروز به ثبت رسیده دارد و به‌نوعی می‌توان آن‌ها را از یک خانواده تلقی کرد؛ «بی‌تردید فرهنگ غنی و سرشار ایرانی در قالب مضامین مختلف که در ادبیات فارسی ظهور داشته، در نگارگری ظهوری تام یافته و نظام زیبایی‌شناسی کاملی ایجاد شده که وحدت مضمونی و بصری را به‌وجود آورده است» (کفشچیان و یاحقی، ۱۳۹۰).

اما امروز در ادبیات تاریخ هنر، اصطلاح هنر اسلامی اسلیمی یا عربسک برای توصیف نوعی از هنر استفاده می‌شود. «Arabesque اسلیمی یا عربانه، واژه‌های مأخوذ از «عرب» در زبان‌های اروپایی و به مفهوم «عرب‌وار» یا «نقش عربی» که در توصیف کلی انواع نقوش و نگاره‌های به‌وام گرفته‌شده از هنرهای ساسانی و بیزانسی و اسلامی در مغرب‌زمین به‌کار رفت. ... واژه عربانه در زبان‌های مغرب‌زمین مشتمل است بر انواع نگاره‌های گیاهی-تاکتی، نخلی، کنگری- با ساقه و برگ و گاهی گل درهم‌تابیده؛ و خطوط گردان و متوازی و متقارن که به‌طور مکرر با هم متقاطع و یا در پی یکدیگر دوان شده‌اند و نیز هندسی راست‌خط و گره‌بندی‌های زاویه‌دار؛ و سرانجام آن همه آمیخته به تصاویر پرندگان و جانوران و آدمیان نقش‌پردازی شده و نام‌های جداگانه‌ای یافته‌اند که در زبان‌های اروپایی نیامده‌اند؛ چون: اسلیمی طوماری، خرطوم فیلی، ماری، دهان اژدری، ختایی و ختایی اسلیمی، و چنگ و گره و بته جقه و جز آن» (مرزبان و معروف، ۱۳۸۰، ۲۰).

⁴ Copy.

^۳ فیگور (Figure) یا تک‌نگاره.

نمونه‌ای از طرح اسلیمی بر روی ساز نی در شکل (۵) قابل مشاهده است.

شمسه

بر روی بدنه نی به‌خصوص دور سوراخ‌های نی، عموماً از طرح ششمه به دلیل هماهنگی با فرم دایره‌شکل سوراخ‌های نی استفاده می‌شود که در شکل (۶) نمونه‌ای از آن آورده شده‌است. این طرح یکی از

شکل ۶: نمونه سوختنگاری طرح ششمه روی نی

پرکاربردترین تصاویری است که بر روی نی‌ها ثبت شده‌است. «تجسم بصری و نمادین "شمسه" (خورشید) جایگاه مهمی را در هنر ایران به خود اختصاص داده و در دوران متمادی مورد توجه هنرمندان قرار گرفته است» (شادقزوینی و ادراکی، ۱۳۹۹، ۵).

گل و مرغ

گل و مرغ یکی از شناخته‌شده‌ترین طرح‌های نقاشی ایرانی است، هرچند در میان طرح‌های ثبت‌شده بر روی نی در کنار پیکرنگاری، کم‌نمونه‌ترین طراحی بر روی این ساز است. تاکنون هنرشناسان کلیه آثار درخت و مرغ گل و مرغ گل و بوته را زیر نام گل و مرغ جمع‌بندی کرده و بیشتر شاخه‌ای از هنر نقاشی دوران قاجاریه شناخته‌اند. اگر برای مشخص شدن این میدان هنر نقاشی ایرانی تنها نام‌گذاری یادشده بپذیریم و روش سبک‌شناسی این آثار را در نظر نگیریم، نتیجه این

شکل ۷: نمونه سوختنگاری طرح گل و مرغ روی نی

پژوهش و معنای مکتب نشان می‌دهند که: الف) گل و مرغ بخشی از مکتب نگارگری ایران است و براساس فن تأویل بیشتر به بیان ارتباطی عاشقانه پرداخته است. ب) ویژگی‌های کامل تصویری آن پیش از دوران قاجاریه ابداع شده‌اند (محسنی‌نیا و عسکری‌فر، ۱۳۹۹، ۸۸). شکل (۷) نمونه‌ای از گل و مرغ را به نمایش گذاشته است.

نقاشی واقع‌گرا

گاهی اوقات پرتره‌هایی با سبک نقاشی رئال یا واقع‌گرا که عموماً تصاویر استادان مشهور نی و گاهی چهره‌های فرهنگی و هنری همچون عارف قزوینی، شهریار و محمدرضا شجریان هستند. تقریباً تمام این طرح‌ها با تکنیک سوخت‌نگاری روی نی‌ها اجرا شده‌اند. در نمونه‌هایی که امروزه از نقاشی واقع‌گرا در بازار سازهای موسیقی ایران موجود است، این نوع نقاشی فقط به‌صورت «تک‌چهره» به چشم می‌خورد. نمونه‌هایی از این نوع تزئین در شکل (۸) قابل مشاهده است.

شکل ۸: نمونه سوختنگاری طرح چهره مشاهیر روی نی

تک‌چهره (پرتره) [۶]

طراحی پرتره بر روی نی به نوازندگان این امکان را می‌دهد که هویت و شخصیت مورد نظر خودشان را از طریق طرح روی سازشان بیان کنند. این پرتره‌ها می‌تواند شامل تصویری از خود نوازنده، یک هنرمند مورد احترام یا یک شخصیت تاریخی باشد که برای آن‌ها ارزشمند و الهام‌بخش است. پرتره‌ها می‌توانند نمادهایی از فرهنگ، تاریخ یا افسانه‌های ملی باشند که به ساز جنبه‌ای فراتر از یک ابزار موسیقی می‌بخشند. نقاشی پرتره‌نگاری^۵ یکی از انواع نقاشی است که هدف آن تجسم بصری موضوع است، پرتره‌نگاری در قدیم بسیار شبیه به عکس‌های خانوادگی امروزی بوده‌است (وست، ۱۴۰۰).

در اینجا استفاده از طرح تک‌چهره‌هایی را می‌توان از هنرمندان معاصر و در دسته‌ای دیگر چهره‌های سفارشی و شخصی از سفارش‌دهندگان صاحب نی را مشاهده کرد که شکل (۹) نمونه‌ای از

نستعلیق امروز یکی از پرکاربردترین سبک‌های خوش‌نویسی ایرانی است که انواعی از آن در کشورهای همجوار نیز رایج است. سیدرضا حسینی درباره تاریخچه نستعلیق می‌نویسد: «حدود یک قرن بعد از انتشار خط تعلیق، خطی به‌وجود آمد که نستعلیق نام گرفت، ناخوانا بودن، دور و انحنای زیاد، پیچیدگی و بی‌نظمی موجود در خط تعلیق سازگار با طبع ایرانی نبوده. لذا از ترکیب خط نسخ که خطی منظم و معتدل است با خط تعلیق، نستعلیق به‌وجود می‌آید» (همان، ۶۶).

شکسته نستعلیق

شکسته نستعلیق که گاه با عنوان «شکسته» نیز نام برده می‌شود، در کنار نستعلیق از پرکاربردترین سبک‌های خوش‌نویسی ایرانی است. سیدرضا حسینی درباره تاریخچه شکسته نستعلیق می‌نویسد: «ابداع این خط مربوط به اوایل دوره صفوی و ناشی از تندنویسی خط نستعلیق در مکاتبات است. در ابتدا تفاوتی با نستعلیق نداشت فقط برخی از حروف بر اثر سرعت، شکسته و خردتر نوشته می‌شد و بعضی از حروف و کلمات منفصل به‌صورت متصل درمی‌آید؛ اما ذوق و قریحه ایرانی همین پدیده‌ها را تبدیل به نوعی خط زیبا و دلنشین کرد» (همان، ۶۷).

نتیجه‌گیری

براساس دسته‌بندی انجام‌شده می‌توان برای «نی‌های طرح‌دار» یا همان «نی‌های سوخت‌نگاری شده» سه گروه اصلی را می‌توان شناسایی کرد که عبارتند از: «تزیینات مبتنی بر نقاشی ایرانی»، «تزیینات مبتنی بر طرح‌های نقاشی واقع‌گرا یا رئال» و «تزیینات مبتنی بر طرح‌های خوش‌نویسی»؛ از جمله مصادیق و زیرشاخه‌های تزیینات مبتنی بر نقاشی می‌توان به پنج مورد اشاره کرد: «نگارگری چهره»، «پیکرنگاری»، «اسلیمی»، «شمسه» و «گل و مرغ». اما تنها زیرمجموعه‌های «تزیینات مبتنی بر طرح‌های نقاشی واقع‌گرا»؛ اما تنها یک مورد که شامل «تک‌چهره‌نگاری» شناسایی شد. از نمونه خطوط و تزیینات ذیل طرح‌های خوشنویسی نیز دو خط شامل «نستعلیق» و «شکسته نستعلیق» مورد استفاده قرار گرفته‌اند. به‌کارگیری این خط را با توجه به فرارگیری آن در زمره خطوط خوشنویسی ایرانی می‌توان تکیه بر جنبه ملی و ایرانی سازی نی دانست. به بیان دیگر، با به‌کارگیری عنصری ایرانی در حوزه خوشنویسی، بر هویت ملی سازی تأکید شده است. در ارتباط با خط شکسته، با تکیه بر ویژگی خوانایی نسبتاً دشوار این خط، می‌توان این نکته را دریافت که هدف از به‌کارگیری این خط در تزیین سازی احتمالاً صرفاً تزیینی بوده و تزیین‌گر یا صنعت‌گر به دنبال نوشتن متنی که توسط هنرمند یا مخاطب قابلیت خوانش داشته باشد، نبوده‌است؛ از جمله جزئیات طرح‌های حوزه نقاشی واقع‌گرا نیز می‌توان به تصاویری از استادان شناخته‌شده نی، شاعران و عارفان مشهور ایرانی اشاره کرد که مجدداً علت آن را می‌توان تکیه بر جنبه‌ها و ریشه‌های ملی سازی نی دانست. شیوه اجرای طرح‌های مذکور عمدتاً به‌صورت «سوخته‌نگاری» بوده و روش «حکاکی» نیز مورد استفاده قرار گرفته‌است.

آن را نشان داده‌است. به‌طور کلی، پرتره‌های شخصی در سوخت‌نگاری نی، به نوازندگان اجازه می‌دهند تا ساز خود را شخصی‌سازی کنند و آن را به بخشی از هویت و بیان هنری خود تبدیل کنند. این امر می‌تواند به ایجاد یک ارتباط عمیق‌تر و معنادارتر بین نوازنده و ساز کمک کند.

خوش‌نویسی

در ارتباط با خوش‌نویسی‌های انجام‌شده بر روی نی، عمدتاً از خطوط ایرانی شکسته نستعلیق و نستعلیق استفاده شده‌است. درباره تاریخ هنر خطاطی در ایران باید در نظر داشت که توجه ویژه به این هنر در واقع به دلیل تحریم هنر نقاشی صورت پذیرفته‌است: «با آغاز تحریم نقاشی در فرهنگ اسلامی نقاشان به سوی هنر خوشنویسی گرویدند؛ لذا در گذر زمان از شدت تحریم کاسته شده و همزمان با ترجمه متون یونانی به فارسی و عربی، خوشنویسان به غیر از نگارش متون به تصویرگری کتاب‌ها نیز پرداختند» (سیدرضوی و الیاسی، ۱۳۹۵).

اینکه چرا تنها دو خط نستعلیق و شکسته نستعلیق روی نی‌ها ثبت شده‌است، دلیلی تاریخی دارد؛ در واقع قرن ششم و هفتم دوره پیدایش سه خط جدید است که ابداع ایرانیان بوده‌است: «آن سه خط عبارت است از: تعلیق، نستعلیق و شکسته نستعلیق که اولی، اکنون در ایران متروک است؛ ولی نستعلیق و شکسته به رونق و اعتبار خود باقیست (حسینی، ۱۳۸۶، ۵۹). نمونه‌ای از به‌کارگیری خط نستعلیق و شکسته نستعلیق در شکل (۱۰) ارائه شده‌است.

سوخت‌نگاری طرح خوشنویسی روی نی

شکل ۱۰: نمونه سوخت‌نگاری طرح خوشنویسی روی نی

تشکر و قدردانی

فائزه علی‌مرادی، هنرمند سوخت‌نگار که ما را در تهیه این مقاله یاری کرد.

پی‌نوشت

[۱]. هنر تزئینی (Decorative art)، هریک از آن هنرهایی که به طراحی و تزئین اشیایی می‌پردازند که عمدتاً به دلیل کاربردشان در عوض ویژگی‌های صرفاً زیبایی‌شناختی، مورد توجه قرار می‌گیرند. سرامیک، ظروف شیشه‌ای، سید، جواهرات، ظروف فلزی، مبلان، منسوجات، پوشاک و سایر کالاهای از این قبیل، اشیایی هستند که بیشتر با هنرهای تزئینی مرتبط هستند (Britanica, 2020).

[۲]. این عنوان از طرف بعضی از کارشناسان حوزه هنرهای تجسمی مورد انتقاد قرار گرفته‌است و آن‌ها تعلق این هنر به اعراب و تاریخ بعد از اسلام را به کلی رد می‌کنند و آن را هنری ایرانی قلمداد می‌کنند؛ چنانکه هوشنگ سیحون می‌گوید: «اعراب خودشان دارای هنر و معماری خاصی نبودند و هنرمندان و معماران ایرانی را برای ساختن مساجد به خدمت گرفتند» (سیحون، ۱۳۰۱).

[۳]. حکاکی (Engraving) امروزه با روش‌های متنوعی همچون کنده‌کاری با دست یا لیزر انجام می‌شود.

[۴]. سوخت‌نگاری (Pyrography) در بین عامه مردم با عنوان «سوخته‌کاری» نیز شناخته می‌شود.

[۵]. اصطلاح پیروگرافی (یا پایروگرافی) «نوشتن با آتش» معنا می‌دهد و از یونانی "pur" (آتش یا آذر) و "graphos" (نوشتن یا نگاشتن) آمده‌است. به هنرمندان و کسانی که در این زمینه کار می‌کنند نیز سوخت‌نگار (پیروگراف) می‌گویند (Podgorski, ۲۰۰۹، ۷).

[۶]. تک‌چهره یا شبیه یا تمثال (Portrait) تصویر شبیه‌سازی‌شده انسان از صورت، سر و سینه، سه‌چهارم قد یا تمام قد است (کرامتی ۱۳۸۰، ۳۱۴).

منابع

- باستانی پاریزی، محمد ابراهیم. (۱۳۶۳)، *نای هفت بند؛ چاپ چهارم*، تهران: مؤسسه مطبوعاتی عطایی.
- پاکباز، روبین. (۱۳۸۴)، *نقاشی ایرانی: نقاشی ایران از دیرباز تا کنون*؛ چاپ چهارم، تهران: زرین و سیمین.
- حسینی، رضا. (۱۳۸۶)، *شناخت هنر گرافیک؛ چاپ دوم*، تهران: مارلیک.
- سیحون، هوشنگ. (۱۳۹۱)، «هنر گفت‌وگو- علی فراستی با هوشنگ سیحون»، <https://www.etood.com/Article.aspx?ArtKey=745>، ۱۴۰۳/۵/۲.
- سیدرضوی، نسرین و بهروز الیاسی. (۱۳۹۵)، «پژوهشی در باب پیکرنگاری در خوشنویسی اسلامی-ایرانی»، نشریه دانش هنرهای تجسمی، شماره یکم.
- شادقزوینی، پرسیا و مرجان ادراکی. (۱۳۹۹)، «تحلیلی بر نقش شمس از منظر اندیشه و عرفان ابن عربی»، دو فصلنامه هنرهای صناعی اسلامی، شماره یک.
- شه کلاهی، فاطمه. (۱۳۹۷)، «بررسی پیکرهای انسانی در آثار جنید السلطانی براساس نسخه مصور سه مثنوی خواجه کرمانی (محفوظ در موزه بریتانیا به شماره ۱۸۱۱۳)»، فصلنامه علمی-پژوهشی نگره، شماره ۴۶.
- عمومی، حسین. (۱۳۸۵)، «مقدمه‌ای بر تاریخ نی»، <http://www.harmonytalk.com/id/782>، ۱۴۰۳/۵/۱۱.
- کرامتی، محسن. (۱۳۸۰)، *فرهنگ اصطلاحات و واژگان هنرهای تجسمی (انگلیسی-فارسی)*؛ چاپ دوم، تهران: چکامه.
- کنشچیان مقدم، اصغر و مریم یاحقی. (۱۳۹۰)، «بررسی عناصر نمادین در نگارگری ایران»، فصلنامه علمی-پژوهشی باغ نظر، شماره نوزدهم.
- گامبریج، ارنست. (۱۳۷۹)، *تاریخ هنر؛ ترجمه علی رامین*، چاپ اول؛ تهران: نی.
- محسنی‌نیا، مهدی و سیدمحمدهادی عسکری‌فر. (۱۳۹۹)، «نماد و نشانه گل و مرغ در نگارگری ایرانی و تأویل آن در ارتباطات فرهنگ عامه گذشتگان»، نشریه جامعه‌شناسی روابط عمومی، شماره دوم.
- مرزبان، پرویز و حبیب معروف. (۱۳۸۰)، *فرهنگ مصور هنرهای تجسمی*، چاپ چهارم، تهران: سروش.
- معصومیان، صبا، پورقناد، سجاد و سید پوریا نصیری. (۱۴۰۲)، «توصیف و واکاوی بهره‌گیری از هنرهای تزئینی ایران در ارتباط با سازهای موسیقی ایرانی: مطالعه موردی ساز دف»، اولین کنفرانس ملی مطالعات میان‌رشته‌ای در ادبیات و هنرهای کاربردی، موسیقی، نمایش و سینما، تهران.
- ملکیان، شیما و قاسم انصاری. (۱۳۸۶)، *نی در ادبیات صوفیانه*، چاپ دوم، تهران: تیرگان.
- ناصرپور، نصرالله. (۱۳۸۴)، «نی و حسن ناهید از زبان ناصر پور»، <http://www.harmonytalk.com/id/183>، ۱۴۰۳/۴/۲۸.
- وست، شیرر. (۱۴۰۰)، *پرتره نگاری؛ ترجمه مائده میرزایی عطاآبادی*، چاپ اول، تهران: علمی و فرهنگی.
- یونگ، کارل گوستاو. (۱۳۹۰)، *به سوی شناخت ناخودآگاه، انسان و سمبول‌هایش*؛ ترجمه حسن اکبریان طبری، چاپ چهارم، تهران: دایره.

منابع انگلیسی

- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia. (2020, January 28), "decorative art", <https://www.britannica.com/art/decorative-art>: August 4th, 2024.
- Craft-art. (2020), "Wood Burning Art – Complete Guide on How to Wood Bur", <https://craft-art.com/wood-burning-art/>: July 17, 2024.
- Podgorski, Marianne. (2009), *Before You Pick Up That Nib: Wood Burning 101*, 1st edition, Morrisville: Lulu Press, Inc.

Analysis of the utilizing Iranian decorative arts to adorn Iranian musical instruments: a case study of the Ney

Abstract

Iranian arts have long been used ornamentally and decoratively in a variety of industries, including the textile, musical instrument manufacturing, and crystal industries. As a result, examples of these arts can serve as a medium for articulating and showcasing the national spirit and origin of producers, consumers, and artisans. The application and execution of ornamentation on Iranian musical instruments have also been taken into consideration in this context. Since it is necessary to first understand the kinds of arts that consumers and audiences of decorated Neys tend to appreciate, this research uses a descriptive research method based on document-library sources, including visual examples, to describe and analyze the decorative arts created on the Ney instrument. The main goal of this study is to categorize, investigate, and assess the decorations used on this instrument, as well as the methods used. Three primary categories have been distinguished from the research's findings: "Decorations based on Iranian paintings," "Decorations based on realistic painting designs," and "Decorations based on calligraphy designs." There are eight subgroups under each of these groups, which correspond to the various kinds of decorations that are included in them. Moreover, "pyrography" is the most widely used method of decorating the Ney. "Engraving" is another method of execution that we can mention.

Keywords: Music market, Cultural consumption, Decorative arts, Engraving on instruments, Decorated Neys, Pyrography.